

„A vízzel való érintkezés mindig újjáéledést jelent”

Éber Márk Áron: *A csepp.*

A félperifériás magyar társadalom osztályszerkezete.

Budapest, Napvilág Kiadó, 2020.

Éber Márk könyvét végigkíséri a víz szimbóluma. A vilárendszer-megközelítés, amelyben a világgazdaság ciklusai egymást követő hullámokban váltakoznak, vagy a tartályelmélet, amely szerint a külvilágtól elzártan, elszigetelve, bezárva lötyög az egyedi magyar társadalom, vele szemben feszül, a „féligáteresztő hártya”, és a magyar társadalom, ami egy csepp a kapitalista vilárendszer tengerében, mind a víz ősi jelképét használják. Hogy tudatos szimbólumválasztásról van-e szó, vagy valamilyen tudattalan sugallta, az valójában mindegy, mert a víz archetipikus szimbólum, ősidők óta ugyanazt jelenti az embernek. Mircea Eliade gondolatát idézve: „A víz szimbolizmusa ennél fogva mind a halált, mind az újjászületést magába foglalja. A vízzel való érintkezés mindig újjáéledést jelent; egyrészt azért, mert a feloldódásra »újjászületés« következik, másrészt azért, mert az elmerülés termékeny tesz, és megsokszorozza az életerőt” (Eliade 2009). A víz az az anyag, ami mindig mozgásban van, mind belső szerkezetében, mind külső formájában – ellentétben a piramissal, amely több ezer éves stabil létével a változatlanyságot sugallja. Ezért a csepp sokkal pontosabb szimbóluma a folyamatosan alakuló, formálódó társadalomnak. A vízről mindenkinek van személyes tapasztalata, ellentétben például a szociológiai irodalomban újabban népszerű „terhes babapiskótával”, amelyet még senki nem látott; így igazán alkalmas metafora a könyv fő állításainak vizuális megjelenítésére.

Valóban, Éber Márk könyve sok dimenzióban magába sűríti a víz mint szimbólum szinte minden jelentéstartalmát, az újjászületést, a feloldódást, a halálból újjászülető életerőt. A könyvben új erőre kap a magyar baloldali kritikai társadalomtudomány, amely a tudományt

a társadalom javára kívánja felhasználni, szakítva az értékmentesség félreértelmezett tudományosságával. „Jobban kell ismernünk és értenünk a világban elfoglalt helyzetünket, hogy képessé váljunk jelenünket és jövőnket közös akaratunk szerint formálni” (Éber 2020). Jászi Oszkár hasonlóan fogalmaz *10 év* című publicisztikájában: „Végül tovább kell vizsgálnunk az európai kutatás módszereivel a magyar múltat és a magyar jelent, hogy ezen tanulságok fényében egyre inkább képesek legyünk a magyar jövődő kinyomozására és előkészítésére” (Jászi 1973, 94–106). Éber Márk a társadalomtudóst újra morális felelősséggel ruházza fel, nem rejtje el a baloldali értékek melletti elköteleződését, hitet tesz egy igazságosabb és egyenlőbb társadalom mellett, mint tették ezt a Társadalomtudományi Társaság, a Galilei Kör tagjai, vagy a harmincas évek falukutatói, szociográfusai. Felvállalta, hogy a tudománynak, a tudósoknak, a kutatóknak erkölcsi felelőssége van, mert akár akaratlanul, akár szándékosan, mindenképp beavatkozik az őt körülvevő világ viszonyaiba, alakítja azokat. „E tanulmánnyal így nem emberek más emberek felett gyakorolt hatalmának szakszerűbbé, hatékonyabbá és gördülékenyebbé tételéhez kívánok tudást szolgáltatni, hanem éppen ellenkezőleg: az emberek egymás felett gyakorolt hatalmának kritikai átvilágításával, a szenvedés társadalmi okainak feltárásával e szenvedés mérsékléséhez kívánok hozzájárulni” (Éber 2020).

Ebből a morális indíttatásból eredeztethető az Éber által használt közérthető nyelvezet. Ahogy Jászi Oszkár tudományos publicisztikája sem csak a szűk tudományos elitnek szólt, úgy Éber Márk könyve is a „köz véleményének” és tudásának bővítését tűzte ki célul, ami nem érhető el zárt, csak a tudományos elit által érthető szaknyelv használatával, mert a társadalomformáló tudós a társadalomról való tudás közvetítője, s így lesz annak formálója is.

A könyv fő tétele, hogy „az 1970-es évek vége, az 1980-as évek eleje óta – vagyis az elmúlt négy évtizedben – a kapitalista világrendszerbe ágyazódó magyar társadalom félperifériás osztályszerkezete felfelé és lefelé széthúzódott, polarizálódott. E neoliberalis fordulattal kezdődő korszak kezdete óta a félperifériás magyar társadalom osztályszerkezetének cseppszerű alakja megnyúlt” (Éber 2020).

Éber Márk a könyvében ezt az állítását bontja ki fejezetről fejezetre. Ez a felépítés sokban, sőt inkább nagymértékben járul hozzá, hogy a témában kevésbé járatos olvasó számára is befogadható legyen. A kötet szerkezete Thomas Piketty méltán világhíres és népszerű

művére – *A tőke a XXI. században* – emlékeztet, hiszen az ugyancsak olvasmányos, és viszonylag könnyen értelmezhető a nem közgazdász végzettségű olvasók számára is. Ugyanez mondható el Éber Márk könyvéről is: nem kell szociológusnak lennünk ahhoz, hogy értelmezzük, vagy esetleg tovább is gondoljuk a szerző egyes állításait. Ez legfőképp annak köszönhető, hogy Éber a könyv első fejezetében részletesen kifejti az elemzés módszertani keretét és azt a fogalmi hálót, amelyben a globális kapitalista világrendszerbe ágyazott magyar társadalmat bemutatja. De nemcsak ezért szentelt a módszertani és fogalmi keretrendszer ismertetésére egy teljes fejezetet, hanem azért is, mert olyan fogalmakról van szó, amelyeket az elmúlt harminc év módszeresen kiirtott, kiradírozott a hétköznapi használatból – vagy eltorzította azokat. A könyv központi fogalmai az osztály, osztályviszony, termelőviszony, osztálypozíció, osztályhelyzet, kizsákmányolás, tőke-munka viszony, munkás, kapitalizmus, világrendszer, centrum, periféria és félperiféria. Éber Márk fogalomkészletét jelentős részben Marxra és a világrendszer-elméletre alapozza. Az osztályviszonyokat a marxi hagyományoknak megfelelően tőke és munka viszonyában határozza meg: „Az osztályviszony alapvetően tőke–munka viszony.” „A munka értékteremtő tevékenység.” „A tőke is munkából fakad, nem más ugyanis, mint megfagyott-megalvadt és felhalmozott munka.”

Magam ennél a résznél gondoltam egy kicsit tovább Éber Márk osztálydefinícióját. Engels *A munkásosztály helyzete Angliában* című könyvében mutatta be a kizsákmányolás és a vagyonszerzés nem munka általi módozatait, Robert Owen (Owen 1965) és Saint-Simon (Saint-Simon 1963) pedig az új érték előállítására nélkül szerzett nagy vagyonok igazságtalanságára és etikátlanságára hívta fel a figyelmet. Engels két példát hoz a munkások nem a tőke-munka viszonyból származó kizsákmányolására: az egyik a *cottage*-rendszer, a másik a *truck*-rendszer. Engels a korabeli lakhatási viszonyok példáján mutatja be az ingatlantulajdonból származó, de nem a munkán, a termelésen keresztül keletkező viszonyrendszert, ami ugyanúgy a munkások kizsákmányolását eredményezi. „Mert nyilván igazságtalanság, hogy a gyáros a *cottage*-ok *bérbe* adásánál nagyobb, sőt kétszer annyi hasznót húz, mint konkurensei, akiket ráadásul megfoszt a konkurencia minden lehetőségétől” (Engels 1980). A *truck*-rendszer pedig a kiskereskedelem monopolizálásán keresztül juttatta annak birtokosát olyan extra jövedelemhez, amelyhez valamilyen más viszony alapján jut. „Trucknak nevezik a munkások áruban történő bérkifizetését.

Ez a bérfizetési mód régebben egészen általános volt Angliában. A gyáros »a munkások kényelmére és hogy megóvja őket a szatócscok magas áraitól«, boltot nyitott, amelyben számlájára mindenféle árut árusítottak; és hogy a munkás még véletlenül se mehessen más üzletbe, ahol olcsóbban vásárolhatna – a *gyári boltban* (»tommy-shop«) ugyanis 25–30 százalékkal drágább volt minden, mint másutt –, a bérösszeg erejéig pénz helyett a boltra szóló utalványt adott neki” (Engels 1980). Max Weber ezt hívta járadéknak: „Az a személy, aki csak járadékos [...], nem vesz részt a profit előállításában” (Weber 1987). Az ingatlan, a föld és a pénz a járadék alaptípusai, amelyek birtoklása legalább olyan mértékben hozzájárul a globális kapitalizmus társadalmi egyenlőtlenségeinek kialakulásához és fenntartásához, mint a munka tőke általi kizsákmányolása. Mihályi Péter és Szelényi Iván a *Századvég* bezúzott példányában amellet érvel, hogy „alapvetően más a profitból és bérekből, illetve a különféle járadékból származó egyenlőtlenségek természete” (Mihályi–Szelényi 2018).

Marx *A tőke* harmadik kötetében a földtulajdonosokat is külön osztályként definiálja: „A pusztá munkaerő tulajdonosai, a tőke tulajdonosai és a földtulajdonosok, akiknek jövedelmi forrása a munkabér, illetve a profit, vagy a földjáradék, tehát a bérmunkások, tőkésék és földtulajdonosok a tőkés termelési módon alapuló modern társadalom három nagy osztálya” (Marx 1967). Polányi meggyőződése szerint, a föld, a munkaerő és a pénz fiktív áru: „a munka egyszerűen egy másik megnevezése egy olyan emberi tevékenységnek, amely magával az étellel jár. Nem eladásra termelik, hanem teljesen más okokból, ez a tevékenység nem választható el az élet többi részétől, nem tárolható és nem mozgatható” (Polányi 1997). Piketty a mai növekvő globális egyenlőtlenségekért a járadék típusú jövedelmek dominanciáját teszi felelőssé.

A fenti érvelések mind azt támasztják alá, hogy a globális kapitalizmus történetét végigkísérik – a tőke-munka viszony mellett – a járadékok által létrehozott osztályviszonyok is. Ennek tükrében, amikor centrum és periféria kapcsolatát vizsgáljuk, akkor érdemes lenne az elemzésbe a járadék szerepét is beemelni, hogy valóban csak arról van-e szó, hogy „a centrum (*core*) olyan termelési folyamatokat és termékeket jelent, melyekben a transznacionálisan szerveződő globális munkamegosztáson belül létrejövő érték aránytalanul nagy része realizálódik” (Éber 2020). Milyen osztályviszonyokat teremtettek és teremtenek a járadékok, ha teremtenek? Mennyit magyaráz a globális és a helyi egyenlőtlenségekből, függőségekből az ásványkincsek

bányászatának monopolizálása, a jó iskolák nyújtotta jövedelmi előnyök, a férfiaknak vagy általában a „fehéreknek” fenntartott járadékos jövedelmeket nyújtó privilégiumok? Ezek nem a globális kapitalizmus sajátosságai, olyanok, melyek a globális kapitalizmus történetében mindig is jelen voltak? Milyen függőségi viszonyokat generálnak globálisan a centrum és periféria viszonylatában a járadékok? Fontos lenne tisztázni ezt azért is, mert napjaink legnagyobb antikapitalista mozgalmai, a lakhatási jogi és élelmiszer-önrendelkező, a szabadalmi és szerzői jogok elleni mozgalmak inkább járadékellenes gazdasági harcok, mint a munka és tőke osztályharca.

A könyv második fejezetében a globális kapitalizmusba ágyazott magyar társadalom történetét mint osztályok, illetve külső és belső függések történetét ismerhetjük meg. A könyv történetiszemlélete sokaknak újdonság lehet, főleg a rendszerváltás után született generációk számára, akik a modernizációelméletek keretrendszerében fogant világképben, fogalmi rendszerben ismerhették meg a modern kori magyar történelmet – vagy a felzárkózások, vagy az elmaradottság történeteként. Ők azok, akik szemében a Nyugat a fejlett, a Kelet az elmaradott, a mucsai avagy balkáni. A könyv deklaráltan szakít a modernizációelméletek tartálytársadalom-képével, ami valamilyen sajátos, a világtól elzárt térségként tekint a magyar társadalom jelenségeire, és mindent valamilyen egyedi, nemzeti, „pannon” sajátossággal magyaráz. Ilyen állítás a „magyar jobbagymentalitás” vagy a „kereszténységet védő bástya” is. Emellett határozottan elutasítja a megkésettsegen, a felzárkózási kényszeren alapuló elméleteket is, amelyek a magyar társadalom állapotát valamilyen történelmi időben a nyugatihoz hasonlóként határozzák meg, valamint azokat a hipotéziseket, amelyek a magyar társadalom problémáit valamifajta megkésettiséggel magyarázzák, amelyek szerint a Keletnek elég utánozni a Nyugatot, vagy átvenni az intézményeit. Végül a szerző határozottan elutasítja a kettős társadalom elméleteit is, konkrétan azt, hogy egyszerre létezne az országban egy polgári és egy megkövült, maradványaiban élő feudális társadalom. Ezekkel ellentétben Éber Márk az elmúlt 150 év történéseit a globális kapitalizmusba beágyazott magyar társadalom történeteként, a világrendszer-elemzés és az osztályszerkezet-elemzés módszerével mutatja be, hogy a történet végén napjainkig, vagyis a csepp alakú félperifériás magyar társadalom osztályszerkezetéig juthassunk

A tanulmány egyik legérdekesebb és legelgondolkodtatóbb része a globális osztályviszonyok és termelőviszonyok bemutatása. Éber

négyféle alapvető és hat további globális osztályhelyzetet és termelési viszonyt különböztet meg a centrum és periféria viszonylatában, elsősorban azok térbeli elrendeződése alapján. A négyes tagolódásban a centrum–periféria viszony alapján, míg a hatos tagolásban a nyugati-keleti-hazai viszonylatban. Az elemzésben Éber egy rövid bekezdést szentel a centrumtőke–perifériatőke és a centrummunka–perifériamunka viszonylatának, amelyben igen újszerű, izgalmas állításokat tesz. Véleményem szerint, ezt a két osztályviszonyt érdemes lett volna tovább boncolgatni, mert ezeken keresztül jobban megérthető lenne, hogy a szerző által névlegesen nevezett osztályok miért nem tudnak valóságos osztállyá válni. A centrum és a periféria munkásai egymáshoz való viszonyának ellentmondásossága, mint a centrummunkás által a periféria munkásától vásárolt reprodukív munka (az Angliában dolgozó gyerekfelügyelők, takarítók, ablakmosók, éttermi kiszolgálók, kertészek stb.) fogalmi keretezése rendkívül fontos, mert e viszonyok elemzése közelebb vihet minket a jelenkori osztályharc hiányának, a baloldali politika hanyatlásának megértéséhez. A reprodukív munka fogalmát személyesen problematikusnak érzem, ugyanis ez mintha csak a periféria és félperiféria munkásainak osztályhelyzetére reflektálna. Fontos lenne tisztázni, hogy mindez igaz-e a centrummunkásra is, vagy a centrummunka estében a reprodukív munkát a perifériamunkás végzi, tehát nem csupán a centrumtőke–perifériamunka szerkezete határoz meg osztályviszonyokat, hanem a centrummunka és perifériamunka viszonya is kizsákmányoló jellegű osztályviszony.

A szerző ebben a fejezetben ismerteti egyik legfontosabb fogalmát, a köztes-közvetítő osztályét, amely az általa elutasított középosztály fogalma helyett vezet be a két antagonisztikus ellentétű osztály, a tőkés és a munkás mellé. A középosztály, a középosztályosodás a rendszerváltás utolérés-narratívájának központi fogalma volt, amely néha a polgárosodás, polgári felzárkózás formulája köntösében jelent meg. A könyv állítása, hogy a középosztály csak ideál, nem empirikus valóság: valójában különböző osztályhelyzetűek hamis közössége, a XIX. század liberális utópiája szülte. Az illúzió, hogy pusztán szorgalommal, kemény munkával, plusz esetleg tehetséggel, elérhető a gondtalan középosztályi lét. Középosztálya valójában csak a globális kapitalizmusnak van, amely a centrumban koncentrálódik, a félperiférián ezért nem lehetséges széles középosztály megteremtése. Egy gondolat erejéig itt kanyarodjunk vissza a járadék kérdéséhez, mert a járadék az, ami az említett munka, verejtek, tehetség hármasság nélkül tudja a gond-

talán középosztálybeli életet biztosítani (mivel a tőke felhalmozása, a termelés munkával jár a tőkés részéről is). Erre törekedtek már Balzac hősei is, vagy a XIX–XX. századi magyar dzsentriként, és napjaink ingatlantulajdonból, földjáradékból, pénzügyi ügyeskedésből, tőzsdai tranzakciókból, szerzői és szabadalmi jogból, állami monopóliumok megszerzéséből élő, a *bullshit*-munkából magas jövedelemre szert tevő menedzserek csoportjai.

A harmadik fejezetben megérkezünk a címben előrevetített – és a kapitalizmus globális tengerében hánykolódó – „cseppnyi” magyar társadalomhoz, amely csepp a 80-as évek óta folyamatosan próbál lecseppenni. Ebben a fejezetben két kérdésre keresi a választ a szerző. Az egyik az, hogy empirikusan igazolható-e az az állítás, hogy a magyar társadalom osztálytársadalom. A másik, hogy az eddigi empirikus kutatásokkal igazolható-e az elnyúló cseppforma elmélete. A fejezetben, azon túl, hogy Éber mindkét állítást alaposan körüljárva, rengeteg empirikus adattal alátámasztva igazolja a fenti hipotézist, megismerkedhetünk az elmúlt évtizedek kutatási eredményeivel, az empirikus szociológia rendszerváltás utáni történetével. Így amellet, hogy a szerző meggyőzi az olvasót állításainak igazáról, egy szociológiai-történelmi áttekintéssel is megajándékozza. A fejezet egyértelművé teszi azt is, hogy a magyar társadalom igenis osztálytársadalom, amelyben sokan élnek alul, és kevesen, viszont egyre nagyobb vagyonokat felhalmozva felül, illetve azt is megtudjuk, hogy a magyar nagyon zárt osztálytársadalom, ahol egyre nehezebb feljutni a csepp aljáról.

A Napvilág Kiadó Társadalomelméleti Műhely sorozata, amelyben Éber Márk könyve is megjelent, jelentős lépéseket tesz a mai jobboldali hegemoniával szemben megfogalmazódó, azt leváltani törekvő, valóban baloldali ellenhegemonia felépítése érdekében. Kiss Viktor könyve a posztmarxista elméletek területén segít eligazodni. Scheiring Gábor könyvében a félperifériális magyar állam függőségi hálózatáról, a 2010-es autoriter fordulatról és az ahhoz vezető útról, a munkásosztály baloldalból való kiábrándulásáról, az állam nemzeti burzsoázia felé irányuló jövedelemelosztásáról és mindezek összefüggéseiről olvashatunk. Éber Márk könyvéből pedig megismerhetjük a magyar társadalom osztályszerkezetét globális összefüggésekbe ágyazva. A sorozat minden példánya nagy lépés egy baloldali ellenhegemonia felépítéséhez. Gramsci a következő sorokat írta a *Filozófiai és történelmi problémák* című írásában: „egy társulás tagjai között egyenlőségnek érzett »egyenlőségekről« van szó, s a különféle tár-

sulások között érzett »egyenlőtlenségekről«; olyan egyenlőségekről és egyenlőtlenségekről, amelyek annyiban érvényesek, amennyiben egyénileg vagy egy csoporton belül tudatosá válnak” (Gramsci 1970, 68.). Éber Márk Áron méltán népszerű könyve közérthetőségével, morális elköteleződésével és gazdag empirikus anyaggal alátámasztott állításaival segít tudatosítani a mai magyar társadalom egyenlőtlenségeit, erősíti az egyenlőbb és igazságosabb társadalom akarását, fogalmi-elméleti horizontja pedig elősegíti a baloldal saját nyelvének megtalálását – mindezek pedig együtt előfeltételei egy valódi baloldali ellenhegemonia megszületésének.

Irodalom

- Éber Márk Áron 2020: *A csepp. A félperifériás magyar társadalom osztályszerkezete*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- Eliade, Mircea 2009: *A szent és a profán: a vallási lényegről*. Budapest, Európa.
- Engels, Friedrich 1980. *A munkásosztály helyzete Angliában*. Budapest, Magyar Helikon.
- Gramsci, Antonio 1970: Filozófiai és történelmi problémák. In: *Filozófiai Írások*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- Jászi Oszkár 1973. Tíz Év. In *A Szociológia Első Magyar Műhelye I.*, Társadalomtudományi Könyvtár, Budapest, Gondolat Könyvkiadó.
- Marx Károly 1967: *A tőke* III. kötet III. könyv (töredék). A politikai gazdaságtan bírálata/A tőkés termelés összefolyamata. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- Mihályi Péter – Szelényi Iván 2018: A járadék szerepe a szocialista gazdaságból a tőkés piaccgazdaságba való átmenet korában. *Századvég*, 2. 5–34.
- Owen, Robert 1965. *Robert Owen válogatott írásai*. Budapest, Gondolat Könyvkiadó.
- Polányi Károly 1997: *A nagy átalakulás. Korunk gazdasági és politikai gyökerei*. Budapest, Mészáros Gábor.
- Rouvroly Saint-Simon, Claude-Henri de 1963: *Claude-Henri de Saint-Simon válogatott írásai*. Budapest, Gondolat.
- Weber, Max 1987: *Gazdaság és Társadalom*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.